

Kopitarjeva zamisel o kulturnozgodovinskem razvoju pri južnih Slovanih

Jože
Pogačnik

Delo Jerneja Kopitarja (1780—1844) je bilo doslej prvenstveno obravnavano s stališča, kolik delež je prispeval k nastanku slavistične vede. Raziskovalci so se iz različnih razlogov izogibali razčlenjevanju njegovih kulturnozgodovinskih in idejnoestetskih konceptov, kolikor pa so jih le jemali v poštev, so jih včlenjevali v miselne sisteme, katerih podlaga je bila specifična narodnostna perspektiva, kakršno

je začrtalo XIX. stoletje. Ti razlogi in takšne razlage ne prenesejo vedno znanstveno relevantnih kriterijev, saj je tako kot druge zgodovinske pojave tudi Kopitarja treba preučevati kompleksno, se pravi, iz celote njegovih miselnih izhodišč in praktičnih namenov.

Vprašanje Kopitarjeve zamisli o kulturnozgodovinskem razvoju pri južnih Slovanih je za avtorjevo duhovno podobo bistveno, izredno važno pa je tudi za zgodovinski trenutek, v katerem je omenjena zamisel nastala. Njene sestavine so izhajale iz najbolj vitalnih potreb družbene resničnosti na slovanskem jugu, zato so tudi vplivale na potek takratnih kulturnozgodovinskih procesov in v poglavitem — posredno ali neposredno — ustvarjale podobo, ki je še danes kompleksno področje in izvir duhovnih trzavic. Naš prispevek je posvečen temu problemu, obravnaval pa ga bo z naslednjih stališč:

- I. Miselne sestavine: a) karantanizem
b) panonska teorija
c) avstroslavizem
- II. Južnoslovanska resničnost: a) Srbi
b) Hrvati
c) Slovenci
- III. Uresničitev pri Srbih
- IV. Polemika s Hrvati in Slovenci
- V. Ocena pomena

I

Teorija karantanizma se je začela oblikovati v Kopitarjevi miselnosti že kar na začetku njegovih preučevanj slovanstva, prvi celoten pogled na ta problem pa najdemo v njegovi recenziji *Slavische Sprachkunde*.¹ V njej so južni Slovani razdeljeni v dve skupini. Prvo skupino imenuje slavensko-srbsko ali ilirsko, vanjo spadajo prebivalci južne Ogrske, Bolgarije, Slavo-

¹ *Annalen für Literatur und Kunst* za leto 1811; sestavek je ponatisnjen v Miklošičevi objavi Kopitarjevih spisov *Kleinere Schriften*, Dunaj 1857; za delitev relevantno mesto je na str. 40.

nije, Srbije, Bosne, Dalmacije, Vojne krajine in Istre. Bolgare je nekaj kasneje izločil v posebno skupino, slavenosrbsko pa je kmalu preimenoval le v srbsko. Druga skupina v omenjeni recenziji je slovenska, ki jo sestavljajo Korošci, Kranjci, spodnji Štajerci, provincialni Hrvati in prebivalci zahodne Ogrske (kajkavci in Prekmurci).²

Takšna delitev je s stališča znanosti o južnih Slovanih novota. Pred njo je veljalo, da sta na tem področju ilirska in hrvaška skupina. Teza je bila avtoritativna, saj jo je formuliral sam J. Dobrovský,³ v svoji gramatiki pa jo je navajal tudi še Kopitar. Vendar je zanimivo, da je ni sprejel brez rezerv, temveč s skepsjo, ki jo je izrazil z mislijo o potrebi podrobnejše raziskave,⁴ leto dni zatem (1809) pa je Ž. Zoisu predložil osnutek, v katerem je bil odmik od Dobrovskega že načelen: »Was man heutzutage Kroaten nennt, sind Pannonische Urslaven, höchst vermehrt durch einige Kolonien von eigentlichen Charwaten, die aber doch die Sprache nicht so modificirt hatten, dass sie nicht noch immer als Varietät zum karantanischen Hauptdialekt gehört, während der Slavonische Dialekt aber . . . schon zu den Serbischen . . . gehört.«⁵ Dobrovský je pri svoji razčlenitvi izhajal iz zgodovinske tradicije, svoj pogled je oprl na pojem *regnum Croatiae* in zato predvidel Hrvaško kot kristalizacijsko jedro tudi za Slovence. Kopitar na problem ni gledal z zgodovinsko-političnimi očmi, marveč je upošteval samo jezikovne dejavnike. Iz njegove vizije južnega slovanstva ni bilo mogoče sprejeti teze češkega slavista, saj bi se večja etnična skupina (kakšnih sedemsto tisoč karantanskih Slovanov, ki žive v Notranji Avstriji) morala podrediti za približno sto tisoč ljudi manjši Hrvatski.⁶ Ob jezikovno-genetičnih so delovali tudi kulturnozgodovinski razlogi. Na Slovenskem je bilo vprašanje črkopisa urejeno od XVI. stoletja (A. Bohorič, *Arcticae horulae*, 1584), med Hrvati je v tem pogledu še vedno vladala zmeda. Po Kopitarjevem mnenju je bilo za etnično in kulturno genezo kakšne slovanske skupine najprej treba rešiti vprašanje jezikovne norme (kodifikacija slovničnih pravil in popis leksike), to normo pa naj bi preizkusili s prevodom biblije. Tudi s tega stališča je bilo takratno slovstvo na Hrvaškem, kakor ga je pojmoval Kopitar (predvsem brez dubrovniško-dalmatinskega deleža), revnejše od slovenskega, ki je premoglo že dva prevoda svetega pisma (Dalmatinov iz 1584 ter Japljjev med leti 1784 in 1802).

Kopitar je torej — v nasprotju z Dobrovskim — dvignil slovensko etnično enoto, ki ji je prištel še današnje kajkavce. Leta 1811 je bil v tem pogledu že prepričan, da »können wir die Provinzialkroaten nicht für Kroaten passieren lassen. Sie sind Slovenci in der engern Bedeutung des Namens, zu deutsch windisch, gleichfalls im engern Sinne . . . Die Sprache allein entscheidet, und an diese und die Geschichte hat sich Recensent gehalten.«⁷ Severozahodni del v tako dobljeni »slovenski« skupini je bil zares kulturno

² Razširitev na tri južnoslovanska jedra je izvedena v sestavku *Dobrovsky's alt-slavische Grammatik, Oesterreichischer Beobachter*, 1. februarja 1822.

³ V časopisu *Slavin* leta 1806.

⁴ »Wird vielleicht bey näherer Untersuchung anders befunden werden« — *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Ljubljana 1809 (z letnico 1808), uvod, str. XX.

⁵ Prim. France Kidrič, *Zoisova korespondenca I* (1808—1809), Ljubljana 1939, opomba 3 na str. 182—83.

⁶ *Grammatik*, str. 207—08.

⁷ Prim. *Slavische Sprachkunde* v knjigi *Kleinere Schriften*, str. 45.

močnejši in se je zdel bolj zrel za opravljanje asimilacijsko-integrativnih procesov. Ta skupina, ki se je v omenjenem času dejansko šele konstituirala v moderno nacijo, naj bi sprejela za svoj etnik naziv *Karantanec* — *karantanski*.

Kopitar je svojo vizijo podprl s pogledom v preteklost. Pregnantno je ta zgodovinska utemeljitev izrečena v naslednjih stavkih: »Der heilige Methodius, der mit seinem Bruder Constantin oder Cyrill das slavische Alphabet eingerichtet und die Bibel nebst den übrigen liturgischen slavisch übersetzt hat, war Erzbischof in dem Pannonien dieser Slaven. Früher war Samo ihr (nicht der Böhmen) unabhängiger mächtiger König gewesen. Die fränkischen Chronisten nennen sie Karantaner-Slaven, ihr Land, von der Grenze Rhätens bis zum Ausflusse der Save, Karantanien. Recensent ist wegen der ungemeinen Dialektähnlichkeit sehr geneigt zu glauben, dass alle Slaven im Süden der Donau in Grunde ein Stamm sind, der aber im siebenten Jahrhundert durch dazwischengekommene serbische und kroatische Colonien im Süden der Save und Kulp etwas modificiert worden. Zu bequemerer Übersicht kann man jedoch zwei Dialekte annehmen, den (älteren) im Norden der Kulp und Save, und den (jüngeren) im Süden dieser Flüsse.«⁸

Navedna misel je vsebinsko nadvse važna plast v korespondenci med Kopitarjem in Dobrovskim;⁹ v njej se je vse bolj utrjevalo prepričanje, da je provincialni Hrvat po svoji slovni in zgodovini Slovenec. Tako dobljen slovenski etnični teritorij je imel v lingvističnem pogledu dve jedri:

a) panonsko jedro je obsegalo spodnje Štajerce, Prekmurce in današnje hrvaške kajkavce;

b) karantansko jedro v ožjem pomenu besede so sestavljali Korošci in Kranjci.

Kopitar je govoril o jezikovnem zblizanju in etničnem zlitju obeh slovenskih skupin, kar naj bi bila prva kulturna naloga časa. Združitev vseh »Slovencev« v enoten etnični organizem je postala pglavitna premisa karantanizma.¹⁰ Ta premisa se je oprla na zgodovinsko dokazano dejstvo, da so bili v markah Vzhodne prefektore od druge polovice IX. stoletja naprej povezani alpski in panonski Slovani v politično enoto, karantanski in spodnjepanonski pa so že približno od leta 800 imeli tudi svojo cerkveno organizacijo. Na takšnih upravnih podlagah je etnik Karantanec iz oznake, ki je veljala za prebivalca ene obmejne grofije, prerastel v skupno ime za celoto alpskih in panonskih Slovanov ter s tem za nekaj stoletij prevzel vlogo današnjega etnika Slovenec.¹¹ Jezikoslovje in etnogeneza sta si podala roke in omogočila zgodovinsko utemeljitev Kopitarjeve teze o karantanizmu.

Vzporedno s tem, le da nekoliko počasneje, so se nabirale premise, ki so vodile v Kopitarjev nazor o panonskem izviru stare cerkvene slovanščine. Leta 1808 je še razčiščeval ta problem po Dobrovskem,¹² samo malo zatem

⁸ *Slavische Völkerkunde*, prim. *Kleinere Schriften*, str. 129.

⁹ Ta pisma so v glavnem dostopna v izdaji V. Jagića: *Briefwechsel zwischen Dobrovský und Kopitar, Istečniki* (1885).

¹⁰ Kopitar je 7. junija 1811 pisal Ž. Zoisu, da »si moramo še pribojevati« tudi provincialno Hrvatsko in zahodno Ogrsko.

¹¹ Prim. Bogo Grafenauer, *Pomen Karantanije v oblikovanju zgodnjerednjeveške skupnosti alpskih in panonskih Slovanov v njihovem kulturnem življenju 9. in 10. stoletja*; šapirografirana brošura, brez letnice, str. 6.

¹² Starocerkvenoslovanski jezik označuje kot »altservische Dialekt« (*Grammatik*, str. XVI)

pa je tudi to vprašanje reševal po svoje.¹³ Ko je pisal o prevodu biblije v staro cerkveno slovanščino, je svoj pogled že samostojno koncipiral: »Die Sprache dieser Übersetzung, sie mag nun die Altmutter des heutigen sloveno-serbischen Dialekts oder die des slovenischen gewesen sein (für beides sind Gründe da) ...«¹⁴ V sestavku *Slavische Völkerkunde* se slovenski jezik odlikuje že tudi po »grossen Ähnlichkeit mit der altslavischen in Worten und Wortformen«.¹⁵ Leta 1822 je Kopitar prvič izrekel svojo panonsko teorijo v izdelani obliki.¹⁶ V nekaj točkah je opozoril na zgodovinske podatke, ki jih je imela takratna znanstvena vednost o poslanstvu bratov Cirila in Metoda, poglavitno dokazno gradivo pa mu je bila velika sorodnost med staro cerkveno slovanščino in slovenščino, posebej še leksemi, ki so v Metodov jezik lahko prišli le v Panoniji (*oltar, krst, krstiti, cerky, pop, menih, post, goneznu, stol, Rim, ocet, upvati, penez, plastyr, plug; leta 1836 je tej leksiki v Glagolita Clozianus dodal še besede peklo, sreda in cesar*). Na podlagi tega je sklenil: »So wäre den Method's Sprengel zugleich auch die wahre Heimat der von ihm zuerst zur Schriftsprache erhobenen slovenischen Sprache«.¹⁷

Kopitarjeva teza o genetični identičnosti stare cerkvene slovanščine in slovenščine se je opirala na realne premise, vendar je prenašlo hitela k sklepom. Izpričani panonizmi in moravizmi namreč razodevajo, da je v srednjem Podonavju s ciril-metodijskim poslanstvom začel nastajati nov kulturni jezik, ki se je močno odmaknil od podlage, ki jo je pomenil jezik Slovanov v širši okolici Soluna. Temu je pripomoglo dejstvo, da je bila prav Spodnja Panonija križišče domačega kulturnega izročila s pobudami starocerkvenoslovanske književnosti. Tu se je slovanski misijon prenesel v Rim, od tu je izšla zahteva, da Metod postane nadškof, ker je bil le s tem položajem enakovreden Salzburgu, na tem področju pa se je vzhodna oblika bogoslužja spremenila tudi v zahodno. Kulturnotvorno križišče potrjuje celo tekstna zveza nekaterih starocerkvenoslovanskih besedil z brižinskimi spomeniki in njihovimi odmevi v slovenski tradicionalni pesmi.¹⁸

Preučevanje, kako sta nastali obe Kopitarjevi teoriji, vodi k duhovnemu očetu slovenskega razsvetljskega gibanja Ž. Zoisu in njegovemu krogu.¹⁹ Zoisov pomen za slovensko kulturo je razmeroma dovolj osvetljen,²⁰ ni pa pojasnjen obseg njegovih kulturnotvornih pobud in evropskih zvez, s katerimi je — kakor kaže gradivo — stal v središču ne le kulturnih, marveč tudi nekaterih političnih akcij svojega časa.²¹ V Zoisovem krogu je bila spočeta tretja sestavina, ki je odločilna za Kopitarjev model južnoslovanskega kulturnega

¹³ Pismo, ki ga je napisal 1. februarja 1809, že govori o slovenščini kot legitimnem nasledniku panonske stare cerkvene slovenščine.

¹⁴ Prim. *Patriotische Phantasien eines Slaven, Kleinere Schriften*, str. 63.

¹⁵ Prim. *Slavische Völkerkunde, Kleinere Schriften*, str. 128—29.

¹⁶ V oceni Dobrovskega *Institutiones linguae slavicae (Jahrbücher der Literatur)*.

¹⁷ *Wiener Jahrbücher der Literatur XVIII* (1822), str. 71—2.

¹⁸ B. Grafenauer, o. d., str. 8.

¹⁹ Prim. Jože Pogačnik, *Jernej Kopitar in nastanek karantansko-panonske teorije, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XIII* (1970), knjiga 1, str. 421—32.

²⁰ *Status quaestionis* je podan v delu: J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva II*, Maribor 1969, 239 str.

²¹ Prim. Zoisovo pismo hrvaškemu častniku iz Karlovca Filipu Vukasoviću, ki je bilo napisano okoli 14. marca 1809 (*Zoisova korespondenca I*, str. 182). Takih zgledov pa je še več v njegovi ostalini.

razvoja — avstroslavizem. Idejo je prvi izrekel A. T. Linhart v delu *Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen Länder der südlichen Slaven Österreichs* (1788 in 1791). Sintagma »južnoavstrijski Slovani« je po avtorju le sodoben pojem za srednjeveški ekvivalent Karantanec, pomembno pa je, da njihovo existenco veže zgolj in samo na Avstrijo. V razmerju do Slovanov le-tej nalaga dolžnosti, ki izvirajo predvsem iz številčnosti vanjo vključenih etničnih skupin. Linhartova misel je ostala plemenita želja, dokler je ni Kopitar začel razvijati v kulturno-politično zasnovo večjega formata.

Tudi Kopitar je prevzel element številčnosti, iz katerega pa je manj kot Linhart izvajal zahtevo po udeležbi v vodstvu države; njegova misel je izdelala koncept o kulturnem vodstvu južnih Slovanov, ki naj bi ga opravljala Avstrija. Dunaj je bil v tej miselnosti središče tistih slovanskih narodov, ki pišejo latinico. Evropa je bila od slovanske naselitve dalje razdeljena na dve kulturni območji — latinsko in grško. Meja med njima je tekla prav po južnoslovanskem ozemlju in je v Kopitarjevem času že dolgo imela vlogo za novejšo zgodovino tako nesrečnega mejnika med zahodno in vzhodno cerkvijo. Avstrija je imela pod sabo Slované, ki so izhajali iz latinske kulturne tradicije, že od konca XVIII. stoletja pa so se njene politične želje vse bolj premikale tudi čez omenjeno mejo. Iz tega je izvirala vrsta problemov, s katerimi se je v praksi srečevala tudi Kopitarjeva avstroslavistična zasnova.

Le-ta je namreč v svoj južnoslovanski program včlenila dve predpostavki:

- a) jezikovno-kulturno ločitev srbskega naroda od Rusov in
- b) jezikovno združitev Hrvatov s Srbi.

S takimi kulturno-političnimi koncepti je šla družno zamisel praktičnih poti, na katerih naj bi se omenjeni narodi duševno pripravili na načrtovane avstrijske namere. Medsebojne meje je bilo mogoče premagovati le z vzpostavljanjem kulturne enotnosti, tu pa je bilo neizogibno srečanje z jezikom, ki je poglavito orodje v oblikovanju sleherne kulture. Kopitar si je zato prizadeval ustanavljanje stolic za slovanske jezike,²² središčno mesto v slavističnih preučevanjih pa je namenil Dunaju: »Das ist der Tummelplatz der Slaven aus Süd und Nord, West und Ost!«²³ V prestolnico obdonavske države je želel dobiti najprej stolicu za staro cerkveno slovansščino, ki jo je 1810. leta utemeljeval z znanstveno-političnimi razlogi. Po njegovem ima Avstrija dolžnost, da ideje ne prepusti »den depravierenden Händen der Russen«, to pa pomeni, da je njegova zamisel o stolici *linguae slavicae antiquissimae communis et ecclesiasticae*, ki ji je istočasno priključil še osrednjo slovansko akademijo, hkrati kulturno in politično manifestativna.

V drugačnem smislu manifestativen je bil Kopitarjev jezikovni model, ki ga je predlagal za južne Slované. V svoji slovnici je realistično deskriptivno zasnovo združil z vrsto idejno-prerodnih manifestacij.²⁴ Po napotkih,

²² Že v slovnici se je na primer zavzel za »eine permanente Kanzel der krainischen Sprache an der Theologie« in s tem pospešil nastanek ljubljanske stolice za slovenščino na liceju v Ljubljani (1815).

²³ Pismo J. Dobrovskemu, med 15. in 17. majem 1810.

²⁴ Na primer znamenito načelo: »Grammatik aber ist analytischer historischer Bericht über eine Sprache; Facta entscheiden hier, nicht Rasonnements«. Ob njem velja opozoriti še na izhodišča takele narave: »Noch keine Nation in der Welt ist der Bar-

ki jih je dajal, bi se južnoslovanska duhovna prizadevanja morala osredotočiti na slovničarske (gramatika, pravopis, slovar), nabožne in gospodarsko-poučne naloge. Za ta svoj program je našel na Slovenskem podporo predvsem v janzenistični duhovščini, duhovništvu pa je v svojih načrtih odmeril tudi pomembno vlogo. S stoliclo slovenščine na ljubljanskem liceju naj bi duhovniški kandidati dobivali znanje, ki je potrebno za jezikovne informatorje. Ta zamisel je izšla iz načelne postavke, da je pristen narodni jezik mogoče vzeti tako rekoč samo kmetu iz ust; meščanstvo in izobraženstvo sta jezikovno odtujena in ne moreta rabiti pri določanju jezikovne norme za neki knjižni jezik. Pri tem delu naj bi pomagali izkušeni duhovniki, ki bi kot z mrežo zajeli besedni zaklad in druge posebnosti jezika. Južni Slovani so bili po Kopitarjevem na nekakšni ničelni stopnji, s katere je mogoče iti naprej zgolj po normiranju knjižnega jezika, s popisom besednega zaklada, z upoštevanjem tradicionalnega slovstva in njemu podobnih panog (npr. etnografija). Ko bi bile te naloge rešene, bi bilo knjižni razvoj mogoče pustiti, da krene po svoji poti.²⁵

Zamisel o filološkem spoznavanju slovanskih jezikov je izhajala iz naslednje premise: »Popović hate Recht in den Ländern selbst, aus des Volkes Munde müsste man unsere Dialekte studieren. Die Slavische Grammatik hat dieses ganz eigen, dass sie eher da ist, als Schriftsteller i. e. Klassiker in dieser Sprache!«²⁶ Prvo razkritje, ki ga prinaša navedek, je Kopitar kasneje preformuliral v latinščino (*Memento, quia populus es, et in populum revertere!*): merilo za jezikovno normo je jezik ljudstva. Zanimivo pa je drugo razkritje, v katerem je rečeno, da imajo slovanski jeziki — v nasprotju z drugimi — posebnost v tem, ker je gramatika nastala pred književnostjo. To pomeni, da je Kopitar zavestno postavljaj normiranje knjižnega jezika na prvo mesto in njegov temelj iskal v ljudski govorici; literarno tradicijo je imel za preneznatno ter je koncipiral razvoj književnosti od začetka. Do te misli je prišel, ker je mehanično vzporejal evropske književnosti s tradicijo in s sporadičnimi južnoslovanskimi poskusi v besedni umetnosti. Tako je bil odgovor na vprašanje, ki si ga je zastavil (»Haben wir Slaven überhaupt bisher schon welche Klassiker, die mit Griechen und Römern sich messen können?«), lahko negativen.

Z negativno rešitvijo omenjenega vprašanja se je pojavil problem tako imenovanih preliminarne del za nastanek južnoslovanskih književnosti. Najprej je bilo treba dobiti stvarno podobo jezikovnega stanja. Kopitarja je navdihovala metoda Dobravskega, ki jo je imenoval »gramatično«; v njej je občudoval strogo spoštovanje dejstev, ki izključuje sleherno delovanje

barey durch Mathematik entrissen worden: Die Natur verändert ihren Lauf nicht, und durch schöne Künste und Wissenschaften, durch schöne Schriftsteller und Dichter, sind Griechen und Römer, Italiener, Franzosen, Engländer und Deutsche cultiviert worden.« Čeprav je to Schlözerjeva formulacija, jo je Kopitar, s tem da jo je sprejel, prevzel tudi za svojo podlago.

²⁵ V tem pogledu je zanimiva Kopitarjeva izjava iz leta 1825, ki jo je zapisal v članku *Serbische Volkslieder*: »Durch Herrn Vuk's Wörterbuch und Grammatik... und diese neue, vermehrte und in der so einfachen, als kritisch begründeten Orthographie mit dem Wörterbuch harmonisierende Leipziger Ausgabe der Lieder ist also die serbische Literatur in Beyspiel und Regel begründet; und wir können ihre Fortentwicklung ruhig ihrer eigenen inwohnenden Lebenskraft überlassen.«

²⁶ Pismo J. Dobrovskemu z dne 30. marca 1808.

domišljije. Za Kopitarja je postal analitično-deskriptivni način obravnave vrhovni zakon. Leta 1811 je na primer poudaril: »Es ist Zeit, dass die Grammatiker sich selbst kennen lernen: sie sollen treuen Bericht geben wie die Sprache ist... , aber si dürfen die Sprache nicht reformieren wollen«.²⁷ Deskripciji in analizi naj bi se podredila področja slovnice, slovarja in folklore, ki so v predromantični miselnosti edini pravi in neposredni izrazi narodne samobitnosti. Kopitarjev geometrijski duh, katerega *forma mentis* je bila razsvetljenska vera v napredovanje razuma, si je za južne Slované zamislil postopnost v kulturnem razvoju. V ljudstvu je gledal množico, katere zavest je mogoče prebuditi in izobraziti. Za etnično konsolidacijo južnih Slovanov je bilo treba premagati jezikovni partikularizem in ustvariti ustrezno podlago za pismenost. Ker je šlo za pritegnitev najširših plasti, se je moralo pojaviti geslo o narodnem jeziku, kar je pomenilo, da naj bi bila ustvarjena čim večja identičnost med govorjeno in pisano besedo. S tem je iz drugačnih pobud rojeni kulturni proces začel prevzemati nekatere demokratične in socialne naloge, ki so v različnih južnoslovanskih etničnih sredinah imele različne razsežnosti in odmeve.

Kopitar je posebno vlogo namenil Slovencem, ki naj bi v njegovi zasnovi postali temelj južnoslovanske kulture.²⁸ Avstrija bi južnoslovanskemu življu dala idejno in kulturno ozračje, v jedru takšne tvorbe pa naj bi bili Slovenci, ki so po Kopitarju začetniki odrešitve in votek usode na jugu slovanstva. Zoper to utopično idejo se ni postavila nobena vladna ustanova in tudi ne druge narodnosti v cesarstvu. Vzrokov za nemoten potek kulturnopolitičnega gibanja je bilo več. Slovensko narodno vprašanje je bilo v očeh osrednje vlade in notranjeavstrijskega nacionalizma v tej dobi še nepomembno. Kopitarjev službeni položaj in zvestoba njegovih konceptov Avstriji nista mogli zbujati misli na kakršnokoli politično nevarnost. Poleg tega je bil slovenski narod večidel pod Avstrijo, ki v tem času še ni bila narodnostno nestrpna, kakor so bili na primer v razmerju do Hrvatov že Madžari. Kopitarjeve kulturnopolitične zasnove so zato lahko rasle brez ovir in so dobile tolikšen zamah, da so pomembno usmerile splošno zgodovino narodnostnih gibanj v XIX. stoletju.²⁹

II

Ozemlje, ki so ga naseljevale etnične skupine s srbohrvaškim jezikom, je bilo prizorišče zapletov med različnimi civilizacijami in veroizpovedmi. Lingvistično enoten jezik je za pisanje uporabljal vrsto nasprotujočih si pisnih sistemov, kar je prav tako kompliciralo že tako težaven položaj.

Za kulturnozgodovinsko resničnost Srbov je imela daljnosežen pomen prošnja metropolita Mojsija Petrovića ruskemu carju Petru Velikemu, da pošlje učitelje, ki naj bi poučevali srbsko mladino in usposabljali srbsko

²⁷ Prim. *Kleinere Schriften*, str. 43 (*Slavische Sprachkunde*).

²⁸ Leta 1825 je zapisal v pismu J. Dobrovskemu: »Pro domo mea streite ich zwar, aber mit gutem Gewissen und nicht als Ignorant« (*Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch — historische Classe*, 47, Dunaj 1902, str. 81).

²⁹ Prim. Robert A. Kahn, *The Multinational Empire*, New York 1964.

cerkev za boj zoper politični pritisk iz avstrijske prestolnice.³⁰ Prihod ruskega učitelja Maksima Suvorova leta 1725 (in kasneje še Emanuila Kozačinskega) je pomenil, da se začenja odpor nemški ekspanziji, ki jo je podpirala rimska Cerkev, ta odpor se je naslonil na moč pravoslavne matere Rusije. Nagibi, ki so vodili metropolita, so imeli povsem realno podlago. Avstrijska vlada je med Srbi poskušala z uniatstvom, z njim je sicer imela nekaj uspehov predvsem pri srbskem življu na Hrvaškem, večina pa je v tem videla dejanje, ki prinaša nesrečo in je za etnično skupino sramotno. Za boj zoper to nevarnost je bilo treba dobiti izobraženo duhovništvo, ki ga ni bilo, ker oblast ni dovoljevala odpiranja šol, vse do leta 1770 pa ni bila dovoljena tudi srbska tiskarna. Avstrijska oblast je s takšno zaporo menila prizadeti srbsko pravoslavno Cerkev in pomagati uniji, nasledek pritiska pa je bil, da se je srbski živelj praviloma odvrčal od Dunaja in hitel pod zaščito ter v okrilje Rusije. Ta je dala učitelje in knjige, največ pa je pomenila moralna pomoč velikega brata v boju za pravoslavje.

Opisano dogajanje je imelo posledice za jezikovni položaj. Ruske knjige in učitelji so prinašali s sabo v domovini uveljavljeno redakcijo cerkvene slovanščine (ruskoslovanski jezik), ki so jo Srbi sprejemali kot izviren cerkvenoslovanski govor. Redakcija je osvojila šolo, prodrla v cerkvene knjige, kar brž pa tudi v posvetno književnost (npr. H. Žefarović, *Stematografija*, 1741).

Sprejem rusko-slovanske redakcije je povzročil med Srbi nadaljnje jezikovne preмене. V tvorbi ruskoslovanskega jezika (mešanje cerkvenoslovanskih in ruskih jezikovnih sestavin) je bilo po analogiji vzpostavljeno enako razmerje tudi med cerkvenoslovansko podlago in živim govorom srbskega življa; konec XVIII. in začetek XIX. stoletja je zato v znamenju tako imenovanega slavenosrbskega jezika.³¹ Nastanek tega jezikovnega medija je bil povezan z nekaterimi družbenimi in politično-psihološkimi premenami v takratni srbski družbi. Najbolj odločilen je bil pojav srbskega meščanstva, med katerim je pravoslavje začelo izgubljati položaj etnične in ontološke identifikacije. Vzporedno s tem se je spreminjalo razmerje do Dunaja, ki je prav v tem času pokazal nekaj več posluha za življenjsko resničnost Srbov. Zlasti jožefinizem je tudi ssem prinesel duhovno razsvetljenje in ekonomsko rast, tolerančni patent pa je omejil moč katoliške Cerkve. S tem je bila odstranjena nevarnost unije, leta 1770 je bilo dovoljeno tiskanje srbskih knjig, za mladino pa ni bilo več ovir, da študira na nemških vseučiliščih. Srbska kultura je začela opaziti vrednost zahodnoevropskih književnosti, Dositej Obradović je s presaditvijo evropske razsvetljske

³⁰ V opisu srbske resničnosti sledim predvsem delu Pavla Ivića: *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd 1971 (Srpska književna zadruha, kolo LXIV, knjiga 429), uporabljal pa sem tudi knjigo: Ivan Popović, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Novi Sad 1955.

³¹ O tem tipu jezika pravi P. Ivić: »U toj složenoj mešavini bilo je, pored rusko-slovenskih i srpskih elemenata, još uvek i pravih ruskih. Za razliku od ruskog književnog jezika, u kojem je mešavina tokom više vekova postepenog razvoja stigla da se kristališe, u slavenosrpskom je vladala fluktuacija sa mnoštvom nejednakosti između jednog pisca i drugog, između jednog dela i drugog, čak od jedne rečenice do druge. Slavenosrpski je jezik čiji se gramatika ne može napisati. U njemu je u načelu bilo moguće sve što postoji u najmanje dva druga jezika, srpskohrvatskom i ruskoslovenskom, eventualno još i u trećem, ruskom. Umesto gramatike, adekvatan način prikazivanja stvarnosti ovog jezika je statistički presek... (*Srpski narod i njegov jezik*, str. 171).

miselnosti v srbsko resničnost posredno spodkopal veljavo cerkvenoslovanškega jezika, po letu 1782 pa je meščanski govor (slavenosrbski) in cirilico dvor sprejel kot realnost, ki jo narekuje zgodovinski razvoj in vsakdanja praksa.³²

Na začetku XIX. stoletja, ko je Kopitar začel premišljevali o kulturno-zgodovinskem razvoju južnih Slovanov, je bila srbska jezikovnokulturna resničnost naslednja: cerkvenoslovanška redakcija in rusko-slovanski jezik sta premaknjena na stranski tir. Krepitev meščanstva je namreč onemogočalo privilegirano sredstvo sporazumevanja, izobrazba pa je zmanjševala pomen Cerkev, ki je bila nosilec obeh jezikovnih medijev. Kljub temu je še vedno obstajala diglosija. Narodni jezik in slavenosrbsčina sta bila dva po funkciji različna jezikovna tipa, kar je skupaj s socialno-političnimi in ekonomskimi razlogi ustvarjalo nejasen položaj in vse bolj odločno zahtevalo spremembe, na podlagi katerih bo lahko živela srbska kultura v prihodnosti.³³

Položaj med Hrvati ni bil jezikovno toliko zapleten, morili pa so jih drugačni problemi.³⁴ Le-ti so izvirali iz teritorialne razbitosti književnega jezika in tudi književnosti. Hrvaške književnosti v pravem pomenu besede ni bilo, obstajalo pa je kajkavsko, slavonsko, bunjevsko, dalmatinsko in dubrovniško slovstvo. Pokrajinska zasnova književne produkcije je imela regionalistično-provincionalne tematične razsežnosti, vsaka književnost pa je bila zasnovana tudi na svojem tipu književnega jezika. To kulturnozgodovinsko dejstvo je bilo nasledek zgodovinskih razmer, njegovo poglavitno znamenje pa je bilo v pomanjkanju skupne narodne zavesti. Večji del današnjega hrvaškega etničnega ozemlja se je sicer podrejal etniku Hrvat-hrvatski, večina vzhodnih območij (Bačka, Baranja, Slavonija, deli Bosne in Dubrovniško primorje) pa je ostajala pri regionalni zavesti. Gibanje, ki je želelo kakršno koli etnično konsolidacijo, je moralo premagati jezikovne razločke in predlagati preporodna gesla, ki bi povzročila »natjecanje u krajevima za koje nije bilo u početku jasno hoće li se okupiti oko ove ili one nacionalne jezgre«.³⁵

Različne jezikovne tendence so obstajale tudi pri Slovencih.³⁶ XVIII. stoletje je slovenski pisani besedi postavilo nove zahteve. Jezik je — poleg rabe v cerkvi in za cerkev — osvajal javno življenje (prevajanje uradnih listin in odlokov) ter doživljal vse večji razmah v raznih knjižnih panogah. Pismenstvo se je širilo in je zavzelo ne le kranjsko različico, marveč tudi

³² Pri tem se je dvor oprl na referat vrhovnega inšpektorja za srbske šole Teodorja Jankovića Minijevskega, ki je nazorno dokazal jezikovno situacijo med Srbi, hkrati pa opozoril na nevzdržnost stališča, po katerem naj bi bila cirilica omejena zgolj na cerkveno rabo (P. Ivić, o. d., str. 170–71).

³³ Natančno in strnjeno je to problematiko izrazil P. Ivić: »Siromaštvu nerazvijene privrede pridruživali su se duboko kulturno zaostajanje, embrionalni nivo modernih društvenih struktura i nedostatak političke samostalnosti. U takvim prilikama nerazrešeni problemi književnog jezika bili su samo jedno od zala, svakako ne najveće, ali ne ni najbeznačajnije. Jer taj književni jezik koji nije čestito ni postojao, trebalo je da postane medijum u kojem će živeti buduća kultura, da bude poluga napretka društva u celini« (o. d., str. 173–74).

³⁴ Prim. Antun Barac, *Hrvatska književnost, I. Književnost ilirizma*, Zagreb 1969 (na ustreznih mestih).

³⁵ Dalibor Brozović, *Na putovima našeg jezika i nauke o jeziku*, Kolo, nova serija 1, 10. zvezek, Zagreb 1963, str. 613.

³⁶ O tem prim. Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* II, Maribor 1969, na več mestih.

koroško, vzhodnoštajersko in prekmursko. V takšnem položaju tradicionalni reformacijski tip knjižnega jezika ni imel več dovolj koheziivnih moči. Predvsem je bil premalo v zavesti, saj ga je predstavljal edino lektionar v raznih izdajah. Razne slovenske pokrajine so bile usmerjene v različne kulturne atmosfere, upravno ločene ena od druge, terezijanske in jožefinske reforme pa so z upoštevanjem lokalnega idioma prav tako razbijale jezikovno enotnost.³⁷ Na Koroškem je bilo nagibanje k središču nekoliko večje, vendar pa sredi stoletja vizija jezikovne tradicije že ni več obsegala ne Prekmurja ne Štajerske, v kateri se je še posebej razvila močna pokrajinska zavest.

Centrifugalne jezikovne tendence je skušal ustaviti Marko Pohlin, ki je s svojo gramatiko (1768) obnovil tradicijo, knjižno normo pa želel približati olikani govorici ljubljanskih meščanov.³⁸ Ta poskus ni imel za sabo ne subjektivnih ne objektivnih sil, ki bi mu pomagale doseči namen. Po svojem bistvu je bil preveč »kranjski«, kar je izzvalo odpor. Pri slovničarjih je Pohlin naletel na negodovanje, ker je v nasprotju s časovnimi tendencami, ki so knjižni jezik želele približati širokim plastem naroda, slovnično normo iskal pri meščanih. Prav Kopitar je bil tisti, ki je zavrnil urbano okolje kot kriterij jezikovne norme: »Ne ugovarjajte, da se vendar tudi po mestih kranjski govori! Saj to je, kar nas navdaja s tožbo: Trubarjevi leben, lebati, špiža, štritati, hidobo tribati, šenkinga, folk, itd. itd. so take cvetke iz mestne kranjščine, in četudi novi pisatelji namesto teh jemljejo domače rože, vendarle pleto venec po nemško. Ali da ne govorim v podobi: to mestno rezanico posluša prihodnji pisatelj med svojim mladostnim izobraževanjem; ko so se mu v šolah misli prilagodile nemškim potom, mu skoraj lahko odpustimo, če je zadovoljen, da v njegovem kranjskem delu le ni kake nemške besede, za kranjsko skladnjo pa niti ne slutiti, da obstaja.«³⁹ Vizijo, kako naj bi nastal čisti slovenski knjižni jezik, pa je Kopitar podal takole: »Pogostnejše občevanje naših kranjskih pisateljev s kmetom, izbira latinsko pisanih del za prevajanje namesto nemških, berilo v takih jezikih, ki o Nemčiji ne morejo ničesar vedeti, popoln, toda kritičen in predvsem natančen slovar in — namesto vsega tega — stalna katedra kranjskega jezika pri bogoslovcih — bi bila zanesljiva sredstva zoper zlo. Stolica bi razširila v vsem učiteljstvu tisto navdušenje za lep slovanski jezik, ki doslej vnaša le posamezne ljubitelje; ob pomoči takih učencev, ki so zaradi svojega poklica porazdeljeni po vsej deželi, bi kranjski sestavljavec slovarja zajel ves jezikovni zaklad kot z mrežo, in nobena beseda, nobena rečenica mu ne bi ušla!«⁴⁰

Razčlenitev poglobitnih dejstev, ki so določala kulturni in jezikovni položaj južnih Slovanov na začetku XIX. stoletja, razkriva protislovno problematiko, v kateri ni bilo lahko videti rešne poti. Na celotnem ozemlju je vladala gospodarska in kulturna zaostalost, nerazčlenjena družbena struktura zaostalost, nerazčlenjena družbena struktura ni dovoljevala naglega razvoja, le-ta pa je bil oviran še s politično nesvobodo. Ob zunanjih razlogih

³⁷ Nekatere knjige (npr. katekizem) so izhajale v posebnih izdajah, ki so bile jezikovno prilagojene pokrajini.

³⁸ Prim. Breda Pogorelec, *Nastajanje slovenskega knjižnega jezika, Jezikovni pogovori II*, Ljubljana 1967, str. 94—9.

³⁹ *Grammatik*, str. 54.

⁴⁰ *Grammatik*, str. 56.

so južne Slované trli še notranji, ki so se kazali v nerešenih vprašanjih fundamentalne narave. Enakopravna udeležba v dobrinah civilizacije in kulture je narekovala premagovanje etnične razbitosti, nastanek struktur, ki bi postale nosilec moderne družbe in naroda, predvsem pa razvit občutek o lastni etnični identiteti. Južni Slovani so bili večidel nedržavni, zato je kultura prevzela tudi vlogo politike. V središču pozornosti se je pojavil narodni jezik, okoli njega se plete zgodovinska usoda južnih Slovanov skoraj vso prvo polovico XIX. stoletja. Od te premise se je začela tudi Kopitarjeva zamisel o poteh kulturnozgodovinskega razvoja na Balkanu.

III

Najbolje je Kopitar svojo zamisel razodel v urejanju srbskih jezikovno-kulturnih vprašanj, ko se mu je posrečilo pridobiti za sodelavca Vuka Stefanovića Karadžića (1787—1864).⁴¹ Ta je s svojim delom, ki so ga sestavljali slovnica (1814), besednjak (1818), zbirka narodnih pesmi (1814 in 1815) ter prevod svetega pisma (1847), najpopolneje uresničil Kopitarjev koncept. Dunajski cenzor se je v že citiranem sestavku *Serbische Volkslieder*⁴² zadovoljno oddahnil, to svoje zadovoljstvo pa je oprl prav na omenjene objave, s katerimi je bilo srbsko kulturo mirno mogoče prepustiti njeni imanentni življenjski moči. Najprej je povzdignil slovnico in slovar, ki naj rabita »dass man die Jugend sogar von der Wiege an zur Reinigkeit der Sprache führen müsse«.⁴³ O prevodu biblije je pisal v korespondenci: »... et qui, quant à la pureté de la langue serbienne, feroit une traduction sans exemple encore parmi les peuples«.⁴⁴ Zbirko ljudskih pesmi je pozdravil kot epohalno dejanje, s katerim ni le predstavljeno gradivo, ki ga noben drug narod nima v večjem številu in lepoti, temveč je podana tudi resnična podoba srbstva (»echte Serbität«) in njegove imanence (»aus dessen Geist und Gemüthe«).⁴⁵ Na tradicionalno slovstvo se je poleg tega vezal še en problem, ki je bistven za Kopitarjev idejno-estetski nazor. Pisal je: »Die serbische Poesie ist eben so plastisch, wie *Homer*, und nicht leicht wird seiner Zeit der serbische Künstler über Kostum seiner Nationalgemälde verlegen seyn dürfen.«⁴⁶ Model starogrške književnosti mu je bil pred očmi za vse Slované, saj je menil, da njihovi jeziki povsem ustrezajo grškim verzifikacijskim načelom.⁴⁷ To mnenje je kasneje raztegnil še na romanske osnove in s posebnim veseljem sporočil znanstvenemu svetu, da so tudi

⁴¹ »Kopitar je otvorio Vuku oči za istinu da 'ljubav k rodu svojem' zahteva od njega, Vuka, da se posveti opisivanju srbskog narodnog jezika i Vuk je odlučno krenuo tim putem« (P. Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, str. 256).

⁴² Prim. opombo št. 25. Tekst je bil objavljen v publikaciji *Jahrbücher der Literatur* za leto 1825.

⁴³ Po sestavku *Serbische Volkslieder*, v aprilski, majski in junijski številki *Wiener Jahrbücher der Literatur*, 1825.

⁴⁴ Silvestru de Sacyju, 10. avgusta 1815.

⁴⁵ Misli so iz omenjenega teksta (*Serbische Volkslieder*).

⁴⁶ Navedek je iz omenjenega dela.

⁴⁷ *Patriotische Phantasien eines Slawen* (»ganz für die altgriechischen Versmasse geschaffen scheint«).

med Srbi začeli gojiti sonet.⁴⁸ Iz istih razlogov je hvalil tudi prizadevanje L. Mušickega in zlasti njegove, po klasičnem zgledu strukturirane ode.⁴⁹

S Karadžićem je imel Kopitar še drugačne načrte. Prav Kopitar je Vuka usmerjal h konkretni reformi srbskega jezika in pravopisa,⁵⁰ po vsej verjetnosti pa je vplival tudi na njegov izbor. Že 1811. leta je namreč razglašal mišljenje Žige Popoviča, da je jezik v takratni Bosni »die reinste, die artigste und die zierlichste unter allen sowohl slavischen als wendischen«; s tem je bila že navržena ideja o štokavski jezikovni normi.⁵¹ Kopitar je imel z naglašanjem te ideje svoje načrte. Ko se je zavzemal za ustanovitev starocerkvenoslovanske katedre na Dunaju, je to zamisel povezoval s tekmovanjem z Rusi. Leta 1810 je v isti zvezi napravil opazko o srbskih beguncih, ki beže pred Turki v Avstrijo in »nach einem Beweise von liebevoller Würdigung dessen, was ihnen das theuerste ist, ihrer heiligen Sprache, erst der leiblichen Wohltaten der österreichischen Oberherrschaft doppelt froh werden würden«.⁵² Prepričevanje Srbov o potrebi živega narodnega jezika v književnosti je imelo potemtakem namen, da ta narod jezikovno in kulturno loči od ruskega vpliva. To vizijo je Kopitar nedvoumno izpovedal v cenzorskem poročilu dunajski policiji.⁵³ V obširnem pismenem izdelku o Vukovi reformi je zapisal, da je za Avstrijo politično izredno ustrežna, »indem sie die österreichischen und türkischen Serbien von den Russen abzieht, dadurch, dass sie ihnen eine eigene Literatur in ihrer geliebten Muttersprache gibt, die sie anderseits den katholischen Illyriern anschliesst, die eben die Sprache reden und schreiben — nur mit lateinischen Buchstaben (tant bien que mal), während Vuk's reformierte cyrillische Orthographie ihrem Zwecke besser entspricht und eben deswegen von den Russomanen verfolgt wird«.

Kopitar je z Vukom med Srbi izvedel program, ki si ga je bil zamislil za vse južne Slovane. Nad to akcijo, ki je imela obilo sovražnikov med privrženci tradicije, je v pravem pomenu besede bedel. Pomagal je Karadžiću iskati leksične ekvivalente in v prvo izdajo besednjaka vnesel tudi slovenske pomene. Poskrbel je za Vukovo uveljavitev v Evropi in bil prvi, ki je tradicionalni pesmi srbohrvaškega jezikovnega izraza utrl pot v Evropo. Kopitar ni le opozarjal nanjo in pisal o njej, marveč je sodeloval pri prevajanju ali samo prevajal; pri tem je pokazal izreden čut za stilistične tančine. Razmerje med njim in Vukom je več kot samo relacija mentorja in učenca; gre za pobudništvo, ki je duhovna akcija in kot taka samostojna kulturna vrednota, katera spada v središče srbskega literarnega zgodovino-pisja v tej dobi.

⁴⁸ V sestavku *Slavische Völkerkunde* je 1811. leta ugotovil, »dass die slavische Sprache, ungeachtet sie eine Originalsprache ist, überraschende Anlage habe, der gemengten italienischen in den neuen Versarten glücklicher als irgend eine der europäischen Sprachen nachzustreben«.

⁴⁹ Prim. Jovan Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd 1953, str. 131—36.

⁵⁰ Prim. P. Ivić, n. d., str. 254 sl.

⁵¹ *Slavische Völkerkunde, Kleinere Schriften*, str. 121.

⁵² *Patriotische Phantasien eines Slaven, Kleinere Schriften*, str. 70.

⁵³ Napisal ga je 23. avgusta 1832; objavljeno je v prispevku Václava Buriana, *Kopitar kot inspirator in propagator prvih Vukovih zbirk narodnih pesmi, časopis za zgodovino in narodopisje XXVIII* (1933), str. 7.

Čeprav je Karadžićeva reforma (od cerkvenoslovanskih elementov očišćeni narodni jezik, fonološko pravopisno načelo in jekavski tip štokavščine) spočeta v Kopitarjevi glavi,⁵⁴ so bile njene dejanske zgodovinske razsežnosti daljnosežnejše od zamisli duhovnega očeta. Z rešitvijo kulturološko temeljnih vprašanj je ta reforma učvrstila položaj srbstva v sodobni Evropi in mu odprla pot, da se je začelo uveljavljati in izkoriščati novoveške duhovne dobrine.⁵⁵ S tem je prvobitno kulturno dejanje preraslo svojo osnovo, postalo je socialno in politično ter s tem začelo novo stran v novejši srbski zgodovini.

IV

Kljub zgodovinskim podlagam, ki so teoretično dovoljevale, da se Kopitarjeva zasnova prime, se je kulturno gibanje na Hrvaškem obrnilo v drugačno smer.⁵⁶ Hrvaške pokrajine so bile mnogo bolj izpostavljene zunanjim pritiskom, med njimi sta bili nevarni in težki germanizacija ter madžarizacija. Nemški in madžarski jezik sta imela na primer v Zagrebu in drugod takšno veljavo, da je celo obramba latinščine v vlogi uradnega jezika imela pomen narodnostne zaščite. Na začetku XIX. stoletja se je povečala ekonomska moč Zagreba, to mesto se je čutilo poklicano, da postane kulturno žarišče hrvatskih pokrajin, na poti do tega pa mu je stalo nasproti nekaj ovir. Zunaj njegovega vpliva so bile Vojna krajina, Istra in Dalmacija, celo slovenske provincialne županije so imele poseben položaj in so bile tesneje povezane z Madžarsko. Upravnopolitičnemu razlogu se je pridružil jezikovno-kulturni; Zagreb je bil središče kajkavskega idioma in kajkavske književnosti, kar je bilo vsekakor ovira za integracijo vseh hrvaških pokrajin. Na politično združitev še ni bilo upati, zato so se vsi napor osredotočili na problem kulturne enotnosti. Takšno enotnost je bilo mogoče doseči z vzpostavitev enotnega knjižnega jezika. Ivan Derkos je 1832. predlagal diasistem, ki naj bi nastal iz sestavin vseh narečij, istega leta pa je grof Janko Drašković že formuliral zahtevo po politični združitvi »Ilirskih Slavjanah« in spregovoril o njihovi skupni literaturi, ki naj bi si za svoj izraz prisvojila štokavščino. Ta jezikovni standard je leta 1836 v svojo *Danico* uvedel Ljudevit Gaj, kar je bil definitiven razkol s tradicijo in začetek novih problemov.

⁵⁴ Tudi P. Ivić to objektivno ugotavlja: »Poznato je, medutim, da Vuk nije samostalno došao do svojih osnovnih stavova u vezi sa jezikom i pravopisom. Te mu je stavove sugerirao u ličnom kontaktu Jernej Kopitar... Nema ničega u Vukovoj biografiji do susreta s Kopitarjem što bi svedočilo o nekom Vukovom interesovanju za ovakva pitanja, a s druge strane zna se mnogo o ranijim ne baš uspelim Kopitarevim pokušajima da zainteresuje druge Srbe za jezičku i pravopisnu reformu, kao i o njegovim povoljnim prikazima svega što mu je izgledalo kao napredak u ovom pravcu« (*Srpski narod i njegov jezik*, str. 251). Vuk je sam priznavao, da ga je k dejanju »nagovoril« Kopitar, kateri ga je spodbujal »malo po malo ne samo da pišem narodne pjesme, nego i riječi i gramatiku« (*Skupljeni gramatički i polemički spisi Vuka Stef. Karadžića* III, str. 66).

⁵⁵ Za Vuka in njegovo delo sta temeljni monografiji tile: Ljubomir Stojanović, *Život i rad Vuka Stef. Karadžića*, Beograd 1924 in: Miodrag Popović, *Vuk Stef. Karadžić*, Beograd 1964 (nova, dopolnjena izdaja 1972).

⁵⁶ Temeljna dejstva za ta problem so nanizana v delih, ki jih sintetično povzemata: Antun Barac, *Hrvatska književnost, I. Književnost ilirizma*, Zagreb 1959 in Viktor Novak, *Vuk i Hrvati*, Beograd 1967 (to delo je na več mestih tendenciozno).

Omenjeni dogodki še spadajo v ilirizem, ki je južnoslovanska izvedba Kollarjeve panslavistične zamisli (*O literárnej vzajómnosti*, 1873). Maksimalni cilj tega gibanja je bil združitev vseh ilirskih (južnih) Slovanov »med Skadrom (Škutari), Varnom i Bělakom (Vilah)«. Resničnost je to vizijo spametovala. Ideja se med Bolgari sploh ni prijela, od Slovencev sta zanjo pokazali nekaj zanimanja Štajerska in Koroška, Srbi pa so v tem času dosegli svojo politično in kulturno konsolidacijo. Prevzem štokavščine in ilirskega etnika je v takih okoliščinah rabil predvsem graditvi hrvaške narodne enotnosti, ki je zares začela izpolnjevati tudi doslej še mrtva območja.

Razvoj dogodkov na Hrvaškem je Kopitarja privedel do obupa. Po njegovi zamisli začeta prestrukturacija jezikovno-kulturnega razvoja južnih Slovanov, ki se je tako lepo uresničila pri Srbih, se je zrušila ob pojavu hrvaške narodnostne konsolidacije. Zato je s pravo polemično zagrizenostjo zavračal ilirsko zamisel, v Ljudevitu Gaju in ilircih pa je videl gorečnejše, ki jih navdihuje slepa želja za oblastjo nad drugimi in so zato pripravljeni nenormalno trgati jezikovni razvoj. Leta 1839 je Kopitar ostro obsodil jezikovno približevanje dubrovniškemu izraznemu standardu (štokavščini) in obžaloval opuščanje kajkavščine. Ta odpor je razumljiv, saj je izhajal iz karantansko-panonske sestavine Kopitarjevega koncepta, ki se je s prakso ilircev začela razodevati kot utopija.

Polemika z jezikovno kulturno resničnostjo na Hrvaškem je Kopitarja vodila še dalje: »Temu, torej novejšemu narečju kakšnih štirih milijonov so ti baroni namenili novo hrano — na vsaki strani po dva milijona Panoncev in Bolgarov; vendar ali ne bi ti, če bi že hoteli seči po istem bojnem pravu, laže sami pogoltnili srednjega sovražnika, saj bi bile sicer na obeh straneh enake sile, ali naš položaj boljši, zakaj oni bi se bojevali za oblast, mi pa za prostost. Ker pa so ljudje, bodo rajši rabili človeško pravo, to je, da ne delajo krivice, pa je tudi ne trpijo. Ali naj se torej ti novatorji naučijo posameznih jezikov ali pa naj pustijo misel, da nam bodo dajali nauke. Vsak izmed nas naj samo zvesto opravlja svojo službo . . . še naprej rabimo ne samo doma, marveč tudi na javnem mestu vsak svoje domače narečje (to, ki je ne samo posameznim najbolj primerno, ampak tudi vsakemu najlažje, ker je naravno in najbolj ljubo, ker je pač domače). Kranjec kranjsko, provincialni Hrvati provincialno, vojaški vojaško, Dalmatinec dalmatinsko, Dubrovčan dubrovniško, Srb srbsko in še Slavonec slavonsko . . . Bodi, kar si, pa nič več! Svoj jezik naj bo vsakemu najlepši, svojega naj vsak toplo goji, in če morda pozna druge tuje, najrajši starega grškega in latinskega, naj primerja svojega gojenca z njima in naj tega uči, da bi tekmovalca če že ne prekosil, pa vsaj dosegel . . .

Tukaj napnimo moči, naj majhni smo ali veliki, da bo *Domovini* ljubó in nam bo življenje povšeči. Za drugo in prihodnje bo poskrbel sam BOG, ki skrbi za vse in daje venec plačila zasluženemu, ko se je bojeval po postavi (2 Tim 2, 5). In zadosti po postavi so se, če se ne motimo, že tri stoletja bojevali na priliko naši *Slovenci*, odkar so v svoj jezik kar se da preprosto preložili celotni zbornik svetega pisma; srečneje in s prav veselimi napovedmi se zdaj bojujejo pravoslavni Srbi; vendar mi ne zavidamo latinskim (katoliškim) Srbom Dubrovčanom in Dalmatincem ne stare slave ne današnjega priznanja; po pravici pa nas boli, da zapuščajo, dajajoč s tem najbolj žalosten zgled, provincialno Hrvatsko, ki ji je glavno mesto Zagreb, ne samo njeni sinovi, ki rajši nosijo les v dubrovniški gozd . . . kakor da bi

pohiteli na pomoč ubogi domovini, ampak da zapeljujejo ti gozdni favni tudi hčere v isto brezbožnost! Vsekakor bo slavil zmago, kdorkoli se je bojeval po postavi...⁵⁷

Obširnejši navedek je utemeljen z vsebino, ki je zadnji celoten izraz Kopitarjevega koncepta o problematiki južnih Slovanov. Iz njega odseva predromantična metafizika jezika in organičnost rasti kakšne etnične enote, na prvem mestu pa bolečina, ker so tudi kajkavci sprejeli Gajev program in s tem onemogočili združitev s Slovenci. S stisnjenimi usti je Kopitar posredno priznal polom enega dela zamisli, v skladu s svojo pripadnostjo predromantični mentaliteti pa se je tolažil z eshatološko vizijo zgodovine, ki naj bi samodejno privedla do tistega, kar je najbolj razumno in smiselno.

Kopitarjev družbenopolitični položaj v takratni avstrijski strukturi je najbrž omogočal, da je prišel tudi do nekaterih skritih informacij, ki so v zvezi z ilirizmom prišle na dan mnogo kasneje. Kulturna zgodovina je razkrila vrsto dejstev o Gajevih političnih mahinacijah in intrigah, med katerimi je na tem mestu odločilen tajni memorandum, ki ga je vodja ilirizma leta 1838 poslal ruskemu carju Nikolaju I.⁵⁸ Gaj je v njem prosil za moralno in materialno podporo, za povračilo pa je ruskim oblastem obetal, da v njihovo korist na slovanskem jugu razvname odpor zoper Avstrijo. V besedilu je predlagal, da se Rusija takoj loti ustreznih akcij, pri čemer bi se okoristila z »že opravljenimi pripravami«. Z izgovorom boja zoper Turke naj bi prišlo do odpora »na odprti stezi Ilirije«; zanj je Gaj po lastnih besedah načrtno delal, se zanašal na pomoč črnogorskega vladike in na tej podlagi zapisal končni cilj svojega koraka — »podvreči se — v skladu z našimi skupnimi interesi — ruskemu žezlu in narediti formalni ruski fokus med ilirskimi Slovani«. Ni verjetno, da pod Metternichovim režimom take in podobne želje ne bi prišle do ušes tistih, ki so bili za to zainteresirani. S tem pa je Kopitar dobil en razlog več za svojo polemiko s Hrvati. Problem kajkavcev mu je spodbil karantansko-panonsko teorijo, ilirsko iskanje stikov z Rusi je bilo naperjeno zoper drugo njegovo pglavitno tezo: izločiti ruski vpliv z Balkana in zaokrožiti avstroslavistični koncept. Gaj je s svojo izvedbo ilirizma na Hrvaškem Kopitarjev koncept prizadel v njegovih koreninah, odtod polemična zagnanost in ostrina dunajskega cenzorja, ki je z njima branil svoj *opus proprium*.

Težav pa Kopitarju niso povzročali le Hrvati, temveč tudi Slovenci.⁵⁹ Razvoj naših jezikovno-kulturnih in literarnih naporov se je v nekaterih pglavitnih zadevah že od prvih pojavov razsvetljenske miselnosti sredi XVIII. stoletja skladal s Kopitarjevim konceptom. To ni nič čudnega, ker vemo, v kakšni genetični zvezi in odvisnosti je bil Kopitar od Žige Zoisa, ki je bil tvorec programa za slovensko kulturno življenje na prelomu XVIII.

⁵⁷ Odlomek je iz knjige *Hesychii glossographi discipulus*; prevod je vzet iz študije Lina Legiša: *Romantika, Zgodovina slovenskega slovstva II*, Ljubljana 1959, str. 32—3.

⁵⁸ Tekst memoranduma je objavil Philip E. Mosely, *A Pan-Slavist Memorandum of Ljudevit Gaj in 1838*, *The American Historical Review*, Vol. XL (1935), No. 4, str. 704—16. O tej objavi poroča in memorandum prevaja v srbohrvaščino Josip Horvat v *Obzoru* 1935, šte. 246—49. Z Gajevimi siceršnjimi načrti je ta dokument povezal Milorad Živančević v prispevku *Ljudevit Gaj*, ki izide v novosadskem *Zborniku za slavistiko* 3. On me je nanj opozoril, za kar se mu na tem mestu prisrčno zahvaljujem.

⁵⁹ Na splošno o dogodkih pri Slovencih poroča: Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva III*, Maribor 1969.

v XIX. stoletje.⁶⁰ Ko si je Kopitar kar najbolj prizadeval, da uresniči svoj model (to je nekako do 1830. leta), je tudi na Slovenskem lahko beležil pojave, ki so govorili v njegov prid. Sam je prispeval slovnico (*Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, 1809, z letnico 1808), ki je svojo znanstveno vrednost ohranila do današnjih dni; jezikovne podobe slovenščine iz te knjige niso mogli spremeniti — sicer pomembni — Kopitarjevi slovničarski sodobniki (npr. Vodnik 1811, Dajnko 1824, Metelko 1825 in Murko 1832). Leksikografija je bila prav tako deležna velikega prizadevanja, a je zaradi različnih aspektov in prakse v tem času ostala pri rokopisnih izdelavah.⁶¹ Biblija je obstajala v odličnem prevodu, ki ga je spodbudil škof Karel Herberstein, v glavnem pa jezikovno zamislil Jurij Japelj (celota je izšla med 1784 in 1802).⁶² Kopitarju so Slovenci sledili tudi v poskusih, ki naj bi privedli do fonološko ustreznega črkopisa, vendar se je vizija o enotnem črkopisu, ki bi združeval vse Slovence, na Slovenskem razbila v sočasnost treh pisav (če ne upoštevamo Prekmurcev, ki so ostali pri madžarskem črkopisu) — bohoričica, dajncica in metelčica. Zamotani problemi, ki so povzročili obilo hude krvi, so se uredili šele s prevzemom gajice (sredi štiridesetih let).⁶³ V strukturi časa je bilo tudi zanimanje za ljudsko pesem. Neposredno spodbudo v tem smislu je za Kopitarja pomenilo pismo Dobrovskega s prošnjo, naj mu pošlje zanesljivo stare zglede slovenske pesniške tradicije. Odgovor, ki je sledil, je bil napravljen po takratnem znanju v Zoisovem krožku: »Nur einzelne Zeilen, Disticha, die wir vishe-Melodien nennen, von allerlei metris, auch gereimte, natürlich meist erotischen Inhalts, gehen herum.«⁶⁴ Značilno zoprvanje zoper erotično noto je zmagalo v edini relevantni zbirki do 1830. leta (Peter Dajnko, *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajerskem*, 1827), s tem letom je *Kranjska čbelica* bistveno spremenila razmerje do tradicionalnega ustvarjanja, kar je omogočilo nastanek pomembnih zbirk (npr. Stanko Vraz, Emil Korytko, Andrej Smole).⁶⁵

Omenjeno dogajanje je bilo seveda kulturnozgodovinsko pomembno, ni pa imelo pomena inovacije. Slovenski slovstveni razvoj do Kopitarja je bil po razsežnosti širši, kljub temu pa bi se ideje dunajskega cenzorja brez težav zakoreninile, da se ni hkrati pojavila romantična poezija visoke umetniške vrednosti iz Kopitarju različnih genetičnih izvirov. V središču tega pomembnega dogajanja je bil teoretik Matija Čop, ustvarjalni dar najvišje stopnje pa je imel France Prešeren; oba sta Kopitarjevo dejavnost pomaknila na rob kulturnih prizadevanj. Čop je na primer pisal: »Abecedna čistost in slovnična pravilnost . . . nikakor še ne obsegata vse zgradbe jezika.

Dokler je jezik namreč omejen samo na pojmovni svet preprostega kmeta, dokler še ne more izražati višjega življenja in znanstva, pač ne more, zase zahtevati označbe kultiviranega jezika . . . Samo če se jezik polagoma uvaja v višje življenje in znanstvo, ga je mogoče pravilno graditi in dograditi. Prav tega pa manjka kranjskoslovanskemu jeziku v večji meri kakor

⁶⁰ Prim. J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva II*, str. 60 sl.

⁶¹ N. d., str. 130—31.

⁶² N. d., str. 54—60.

⁶³ J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva III*, str. 57—63.

⁶⁴ Pismo je bilo napisano 6. februarja 1809.

⁶⁵ Prim. J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva III*, str. 102—106.

kateremukoli drugemu slovanskemu...⁶⁶ Ti stavki so vrgli rokavico poglavitni Kopitarjevi jezikovni premisi, z njimi je bila razkrita kvalitativno nova zamisel o vlogi jezikovnega standarda v nacionalni kulturi.

Podobno kvaliteten skok je pomenila tudi Prešernova poezija, ki je s svojo idejno-estetsko strukturo v največji meri motila Kopitarja. Njegovo razmerje do pesnika *Poezij* je najlažje označiti posredno. Ko je Kopitar ocenjeval grški prevod Rousseaujevega *Émila*, se je vprašal: »Mar je narod že dozorel za Rousseauja, ki se dviga zoper zlorabo nečesa, česar še ne pozna iz rabe? Ali so paradoksalni spisi sploh za širše občinstvo? Mar ne bi bilo bolje, ko bi se Grki držali poučnih del svojih starejših rojakov Platona in Aristotela?«⁶⁷ Delovala je teza o ničelni stopnji in razvojni postopnosti, na podlagi katere se je zdel Prešernov tip poezije prezgoden ali vsaj zunaj tistih kulturnozgodovinskih namer, ki jih je Kopitar za takratni čas imel za odločilne. To je popolnoma jasno tudi izrekel na več mestih, ko je govoril o Čopu, ki ga je imel za poglavitnega krivca. Tako je na primer pisal: »Ein sehr gelehrter Zhop, dem die spanische und englische Literatur tägliches Futter ist, auch in der polnischen wohl erfahren, nun Laibacher Bibliothekar, will alle diese Sachen in den Jahrbüchern anzeigen«. Ob priznanju učenosti pa se je pojavljala grenkoba: »Im Lande selbst wäre noch Vieles zu erforschen, aber der Sinn dafür fehlt leider ganz. Selbst Zhop (der vorigen Sommer badend ertrank) frass lieber englische Romane und spanische Romanzen dafür«. In kar mimogrede je za Čopov estetski nazor postal kriv Prešeren (»B. eines in slavicus discipuli mei Zhop, den ein von mir nicht genug gelobter Dichterling missbrauchte«).⁶⁸ TA *Dichterling* je seveda avtor *Sonetov nesreče*, s čimer je Kopitar razodel, da mu nista všeč ne teorija ne praksa nastajajoče slovenske romantične književnosti. Mišljenja in ustvarjanja ni mogel prepovedati, kot cenzor pa je storil vse, da bi vpliv Čopove in Prešernove dejavnosti bistveno zmanjšal. Odtod so izvirali usodni zapleti s *Kranjsko čbelico*, tu pa so imele svoj izvir tudi nekatere druge epizode, ki so ovirale uveljavljanje Kopitarju nasprotnih kulturnopolitičnih tendenc.

V

Matija Murko je ob priložnosti zapisal: »Prava književna zgodovina, ki kaže, kdo je ustvarjal nove ideje ali pa prinašal, širil in prikrajal tuje ter s tem vodil svojo dobo, mora Kopitarju posvetiti celo poglavje, ne samo pri Slovencih, ampak tudi pri Srbih in Hrvatih.«⁶⁹ Razčlenitev poglavitnih idej njegove zamisli o kulturnem razvoju pri južnih Slovanih je navedeno tezo

⁶⁶ Stavki so iz Čopovega teksta *Discacciamento* (prim. *Izbrano delo*. Prir. Avgust Pirjevec. Celje 1935, str. 50—1).

⁶⁷ Objava v *Kleinere Schriften*, str. 42.

⁶⁸ Objavil Joža Glonar v prispevku *Korespondenca med Kopitarjem in J. Grimmom* (*Glasnik Muzejskega društva Slovenije* XIX/1938, str. 92 in 139). O Čopu je Kopitar pisal tudi Fr. Metelku: »Mit U. ist meine Correspondenz seit jener Zeit abgebrochen. Ich habe auch meinen gewissen Stolz und keine Lust mit unverschämten Buben, wenn sie auch englisch lesen und plappern, mich herumzubalgen«.

⁶⁹ *Kopitar in Vuk Karadžić*, *Ljublianski zvon* XXVIII (1908), str. 281.

okrepila in tudi dokazala.⁷⁰ Širše idejno in politično sobesedilo Kopitarjeve zamisli je pomenila prilagoditev ideje o avstroslavizmu potrebam južnega slovanstva. To idejnopolično zasnovo, v katere središču je bila misel o Avstriji kot domu vseh južnih Slovanov, je spremljala pretenzija, ki je iz tega prostora želela izriniti ruski kulturni vpliv. Jezikovni položaj je Kopitarju izkristaliziral mnenje o dveh (kasneje treh) kulturnih središčih, v katerih bi prišli do veljave slovenski, srbski in kasneje še bolgarski jezikovni standard ter etnična posebnost. Današnji slovenski etnični skupini je pridružil civilno Hrvaško (tj. kajkavce), da bi jo pa zgodovinsko utemeljil, je najprej podrobno izdelal tezo o karantanizmu in nato še panonsko teorijo. Avstroslavizem je bil izraz Kopitarjevega slovanskega domoljubja in iskrene avstrijske državljanske zavesti, samo v službi etnične skupine, ki ji je pripadal, pa sta bili karantanska in panonska teza. S karantanizmom je njegova zamisel dobila pomen zgodovinskopravne osmislitve, panonska teorija je bila duhovna in kulturno-tradicijska zaveza.

Zgodovinske okoliščine so nanesele, da je Kopitar svojo zamisel v popolnosti lahko izvedel le pri Srbih. Z Vukom se mu je posrečila tudi predlagana metodologija, ki je vidna v zagovoru evolucije samostojnih etnično-kulturnih izživljanj (slovnica, besednjak, tradicionalno slovstvo in prevod svetega pisma). Podobno zamisel je deloma prevzel in deloma razširil tudi med Slovenci (sam je prispeval analitično-deskriptivno gramatiko), vendar je tu imel le delen uspeh. Skoraj hkrati sta se pojavili na Slovenskem romantična poezija velikih estetskih razsežnosti, na Hrvaškem pa se je začela emocionalna zgodovinska utopija ilirizma. Oba pojava sta bila dialektično nasprotje Kopitarjevi zamisli, zato se je z njima spustil v boj. Analiza Kopitarjevega razmerja do slovenske romantike in ilirizma, kakršen se je izoblikoval na Hrvaškem, razkriva, da se je Kopitar bojeval tako zoper panslavistično (ilirsko) evforijo kot zoper zatekanje v ozko pojmovano idejo jezikovne in kulturne individualizacije. Razčlenitev za to vprašanje relevantnih spisov razodeva zelo zanimive pobude, ki so Kopitarja vodile k opisani zamisli, hkrati pa se odgrinjajo tudi njena notranja protislovja, zaradi katerih se ni mogla uresničiti tako, kot je bila idealno zamišljena.

⁷⁰ Drugačne pomene Kopitarjevega dela je zaslučil že Anton Slodnjak v dveh svojih spisih, in sicer: *O dramatičnem razvoju naše romantike, Jezik in slovstvo* 1967, str. 33—42 in: *Einige Gründe für Kopitars Kampf gegen die slovenische Dichtung, Frankfurter Abhandlungen zur Slavistik VIII*, Wiesbaden 1966, str. 180—88.